

Mere end en skole

De danske efterskolels historie

Johs. Nørregaard Frandsen,
Knud Bjarne Gjesing og Harry Haue

Mere end en skole

De danske efterskolels historie

Syddansk Universitetsforlag 2012

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2012
University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences vol. 435
Sat af Unisats Aps
Trykt af Narayana Press
Omslag: Donald Jensen, Unisats Aps
ISBN: 978 87 7674 598 1

Forsidefoto: Michael Daugaard
Bagsidefoto: Grejsdalens Ungdomsskole, 1951. Kilde A. Thyregaard (red.): *De frie ungdoms- og efterskoler i Danmark*, Forlaget Arnkroner, Odense 1951, bd.2, s. 87.

Mere end en skole er trykt med støtte fra
Efterskoleforeningen

Specielt ansvarlige for de enkelte dele af bogen er:
Knud Bjarne Gjesing: s. 11-201.
Harry Haue: s. 202-221, 230-240, 242-257, 263-267, 268-314, 315-375, 377-421.
Johs. Nørregaard Frandsen: s. 221-228, 240-242, 258-260, 267-268, 314-315, 376-377, 421-422.

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller
anden mangfoldiggørelse af denne bog
er kun tilladt med forlagets tilladelse eller
ifølge overenskomst med Copy-Dan.

Syddansk Universitetsforlag
Campusvej 55
5230 Odense M

Tlf. 6615 7999
Fax. 6615 8126
www.universitypress.dk

Indhold

Forord	7
Kapitel 1 Efterskole. Navnet og emnet	11
Kapitel 2 En antropolog på efterskole	25
Kapitel 3 En utopi om skolen	37
Kapitel 4 Kundskabsskolen. ”Fortsættelsesskoler”	45
Kapitel 5 Grundtvig og Kold	61
Kapitel 6 Den folkelige skole	91
Kapitel 7 Johannes Vedel – et individ bliver til	113
Kapitel 8 Den nationale skole. ”Kongeåskoler”	135
Kapitel 9 Den forkyndende skole	163
Kapitel 10 Den praktiske skole	193
Kapitel 11 Efterskolen i efterkrigstiden 1945-58	203

Kapitel 12	
Frihed og nødvendighed. Udfordringer til efterskolen 1958-68	231
Kapitel 13	
Vokseværk og værdiskift. Efterskolen 1968-75	263
Kapitel 14	
Kriseår og nytænkning. Efterskolen og restgruppen 1975-85	293
Kapitel 15	
Efterskolen i elevperspektiv 1985-95	335
Kapitel 16	
Friheden under pres. Efterskolen omkring årtusindskiftet	367
Kapitel 17	
Efterskolen på vej	401
Resume	423
Efterskoler	455
Foreningens formænd	463
Noter	465
Personindeks	497
Skoleindeks	505
Billedreferencer	511

Forord

De første spor af det, der blev til den unikke, danske efterskoleform, kan findes i midten af 1800-tallet. Det er omtrent samtidig med, at den første folkehøjskole blev oprettet i Rødding i 1844. Efterskoleformens konkrete oprettelse lader sig imidlertid ikke, som højskolerne, fæste til en bestemt dato eller et bestemt sted. Vores skoleform er faktisk snarere groet mangfoldigt op af den danske muld – og det skal her forstås som et behov, der voksede i befolkningen på landet for at finde et undervisningstilbud til de elever, der havde forladt folkeskolen, og som gerne ville lære noget mere.

I dag er efterskoleformen en betydende faktor i det danske skole- og uddannelsesbillede – og på de årlige finanslove. Udviklingen fra den spæde begyndelse til i dag har dels fundet sted som en rolig vækst, dels er den sket i spring og ofte under indtryk af andre begivenheder i den danske skoleverden. Eksempelvis havde indførelsen af den 7-årige enhedsskole med den delte overbygning (8.-10. skoleårgang), som blev fastsat i folkeskoleloven af 1958, stor betydning for efterskolen. Det samme gjaldt indførelsen af den 9-årige enhedsskole med folkeskoleloven fra 1975 og debatten om folkeskolens 10. klasse i årene 1998-2005.

Oprindeligt var efterskolernes tilbud ret entydige, mens de senere år har vist større specialisering. Den første efterskole, som benyttede navnet idræts-efterskole/idrætsungdomsskole, kom i 1958. Den første skole for elever med læsevanskeligheder åbnede i 1967. Siden er mange skoler med specielle tilbud fulgt efter. Særligt i de seneste 20 år har skoler i stadigt større omfang taget navne eller nye betegnelser i brug for at meddele de unge, hvad de kan vente, hvis de vælger lige netop den skole. Det brede og almene tilbud, som var efterskolernes oprindelige, tilbydes stadig af mange skoler, men specialiseringen bliver altså mere udtalt.

For at få kortlagt denne udvikling besluttede Efterskoleforeningen i forbindelse med sit 100-års-jubilæum i 2008 at søge etableret en forskning i skoleformens historie, som kunne belyse udviklingen. Hvorfra kommer vi? Vi ønskede en historieskrivning, som kan lægges til grund, når skolerne skal tage bestik af deres fortsatte udvikling: Hvor skal vi hen? – og skal vi samme vej som de andre skoler?

Opgaven tog Syddansk Universitet på sig – nærmere bestemt medarbejdere ved Institut for Litteratur, Kultur og Medier og Institut for Filosofi, Pædago-

gik og Religionsstudier. Resultatet foreligger nu i nærværende bog: *Mere end en skole. De danske efterskoleers historie*.

Der har før været skrevet om skoleformen, dens historie og udvikling. I anledning af 100-året for Christen Kolds skole på Ryslinge Mark på Fyn udkom i 1951 bogen *De Frie Ungdoms- og Efterskoler i Danmark*, der har Anton Thyregaard som redaktør. Bogen indeholder dels en række artikler om ungdom og undervisning, dels har de fleste af de dengang eksisterende skoler benyttet sig af muligheden for på en side eller to at fortælle om sig selv.

I 1981 udkom Thorstein Balles *Efterskolen – mellem kvalificering og dannelse*, der er en redegørelse for skoleformens udvikling 1942-1967. I 1983 udkom i anledning af Efterskoleforeningens 75-års-jubilæum Thorstein Balles og Søren Ehlers' "*Samvirke i fælles Interesse*", som belyser foreningens historie fra 1908 til 1983. Videre er der skrevet om og forsket i pædagogiske emner af forskellig art. Der henvises til afsnittet "Litteratur om efterskolens historie" i kapitel 1, s. 20 ff., og til bogens noter.

Der findes mange arkivalier om vores skoleform. De er placeret i en lang række lokalhistoriske arkiver, og desuden er en stor mængde samlet i Rigsarkivet. Tilgængeligheden er der, men den er vanskelig, fordi en samlet registrant ikke eksisterer. Derfor er *Mere end en skole. De danske efterskoleers historie* uomgængelig, hvis man vil have overblik over udviklingen og have en basal forståelse af, hvor vi som skoleform skal bevæge os hen. Den er også uomgængelig, når der skal søges viden om den betydning, vi har som skoleform både i relation til det øvrige samfund og for de unge, der søger vores skoler.

For år tilbage meddelte skolerne sig ofte til omverdenen i form af skriftlighed, via årsskrifter, nyhedsbreve osv. I dag sker mange af disse meddelelser over internettet. Internettet er på mange måder et flygtigt medium, og mange af de meddelelser, der gives, fastholdes ikke, men går tabt, når der slettes. Det bliver et problem for fremtidige historieskrivere, og denne historiebog er måske den sidste, der kan skrives med basis i tilgængeligt kildemateriale.

Der er til trods for – eller måske på grund af – udgivelsen af denne bog fortsat mulighed for at gå mere i dybden i udvalgte perioder eller i andre af skoleformens aktiviteter. Feks. er der kommet to bøger om Skolesamvirket Tvind, ligesom en ph.d.-afhandling om Tvinds pædagogik er på vej ved universitetet i Greifswald. Endelig skal nævnes de bøger, der er resultatet af forskningsindsatser, der har fokuseret på efterskolernes særlige pædagogiske vilkår og praksis, og her er der først og fremmest grund til at pege på Alexander von Oettingen, Christina Hvas Andersen, Niels Buur Hansen og Leo Komischke-Konnerups *Dannelse der virker. Efterskolens pædagogik* fra 2011.

Forskningen bag *Mere end en skole. De danske efterskoleers historie* er udført med tilskud fra Efterskoleforeningen. Udgivelsen er indtil videre støttet af N.F.S. Grundtvigs Fond, som Efterskoleforeningen skylder en stor tak.

Tak også til institutleder Johs. Nørregaard Frandsen, lektor Knud Bjarne Gjesing og professor Harry Haue ved Syddansk Universitet for deres arbejde

med værket og deres store interesse for emnet. Uden deres interesse for sagen og deres personlige oplevelser med skoleformen havde vi ikke fået den folkebog om skoleformen, du læser i lige nu.

Troels Borring, formand for Efterskoleforeningen

Forfatternes forord

Forfatterne vil gerne sige tak til Efterskoleforeningen for den tillid, vi er blevet vist, ved at vi fik arbejdet med at rejse den danske efterskoles historie gennem et forskningsprojekt og efterfølgende i foreliggende værk. Arbejdet har ikke mindst været en fornøjelse på grund af det gode, kritiske og gemytlige samspil med en følgegruppe, som Efterskoleforeningen udpegede ved projektets begyndelse. Forfatterne vil derfor særligt takke for møder og samtaler undervejs med Troels Borring, formand for Efterskoleforeningen, Sophus Bang Nielsen, leder af Efterskoleforeningens sekretariat, Arne Kristiansen, forhenværende konsulent i Efterskoleforeningen, Povl Asserhøj, medlem af styrelsen for Efterskoleforeningen, og Kaj Andersen, forhenværende medlem af styrelsen for Efterskoleforeningen.

Forfatterne vil dernæst gerne takke sekretariatsleder Lars Høbye, teksttilrettelægger Maria Davidsen samt Ole Jepsen for organisatorisk hjælp, manuskript- og korrekturbehandling. Desuden mange tak for samarbejde med billedredaktør Anne Cornelius samt Martin Lindø Westergaard og Syddansk Universitetsforlag.

Johs. Nørregaard Frandsen, Knud Bjarne Gjesing og Harry Haue

Gruppebillede af elever og lærere på Kolt Efterskole, 1907-08. På billedets bagside er noteret: "Betalingen var da 20 Kr. pr. Md. for de Elever, der boede paa Skolen, alt iberegnet." Foto 1908.

Efterskole. Navnet og emnet

Efterskole.

Efter skole?

”Skole efter hvad?” ville det ud fra en nutidig betragtning være nærliggende at spørge. Svaret på spørgsmålet er skolegang efter de syv år, som undervisningspligten var begrænset til, førend man i 1972 udvidede den til ni.

”Kirkens datter”

Skolen er – som man siger – ”kirkens datter”, og den syvårige undervisningspligt udspringer netop af det tidlige skolevæsens tætte tilknytning til kirken. I 1736 blev der indført en obligatorisk konfirmation, og i de sammenhørende love om undervisningsvæsenet var konfirmation og skolegang knyttet nøje sammen, idet skolen blev betragtet som en art forberedelse til konfirmationen. I Christian VI's *Forordning om Skolerne paa Landet, og hvad Degnen og Skoleholderen derfor maa nyde* fra 1739 fastsættes det, at børn skal begynde i skolen, når de er ”over 5 eller dog 6 Aar”, og at skolegangen fortsætter, indtil de er parate til at blive konfirmeret: ”Børnene bør saa længe underviises, indtil de i det mindste har lærdt færdig at læse i en Bog, og veed deres Christendom, saaledes at Præsten skiønner, at de fra ordentlig Skolegang kan befries” (§ 36 og 37). I *Anordning for Almue-Skolevæsenet paa Landet i Danmark af 29. Julii 1814*, der blev banebrydende for udviklingen af det danske uddannelses-system, understreges det tilsvarende, at ”intet Barn antages til Confirmation, førend Skolecommissionen ved den afholdte Halvaars-Examen har fundet, at det kan udskrives af Skolen” (§ 25).

En tilfredsstillende gennemført skolegang var således en betingelse for at blive konfirmeret, og det var en ganske alvorlig sag, hvis man ikke kunne ”antages til Confirmation”. Konfirmationen var nemlig ikke kun en kirkelig begivenhed, idet den unge også derved erhvervede sig en række borgerlige rettigheder. Uden at være konfirmeret måtte man således ikke gifte sig,

tage i fæste eller købe fast ejendom. De fleste opnåede at blive konfirmeret i 14-15-års-alderen, men havde man ikke inden det fyldte 19. år fået klemt sig igennem denne snævre port til voksenlivet, kunne konsekvensen blive, at den yderligere nødvendige konfirmationsforberedelse kom til at foregå i et fængsel.

Efterhånden blev denne tætte forbindelse mellem skolegang og konfirmation løsnet, og ligeledes bortfaldt lovkravet, der gjorde konfirmationen til en samfundsmæssig forpligtelse. Alligevel fastholdt man forestillingen om en syvårig skolegang, som ophørte ved den gængse konfirmationsalder på omkring de 14 år. Blot udskiftedes den oprindelige kvalitative målestok, hvorefter konfirmationen og dermed skolegangens ophør var betinget af et vist mindstemål af kunnen, med et rent kvantitativt princip – en undervisningspligt gennem syv år.

I sin grundbetydning er en efterskole således en skole, der efter ophøret af syv års lovbealet undervisning af børn tilbyder frivillig skolegang for ”den konfirmerede Ungdom”. På trods af undervisningspligtens senere udvidelse, udbygningen af skolevæsenet og al tale om ”livslang læring” er betegnelsen ”efterskole” blevet bevaret i sproget som en overleveret rest fra den tid, da konfirmationen var det afgørende omdrejningspunkt i udviklingen fra barn til voksen.

En forvirrende navnehistorie

Der har ellers været nok af andre benævnelser, man i stedet kunne have benyttet sig af. Behovet for en længerevarende uddannelse af unge var især påtrængende blandt almuens på landet, da man i byerne allerede havde en vis tradition for videregående skoler til ungdommen. De nye frivillige skoler, der på privat initiativ blev oprettet for almuens unge, kaldtes derfor oprindeligt for ”høiere Bondeskoler” eller ”Bondehøiskoler”. I *Lov om nogle forandrede Bestemmelser for Borger- og Almueskolevæsenet i Kjøbstæderne og paa Landet* af 8. marts 1856 tales der om ”høiere Folke- eller Bondeskoler” (§ 7b). De skoler, der i 1851 blev åbnet af Christen Kold og Bertel Nørgaard i henholdsvis Ryslinge på Fyn og Krejbjerg i Salling – og som kan betragtes som en art dobbelt udspring til efterskolen – var sådanne ”høiere Bondeskoler”.

I disse frivillige bondeskolers første tid var grænserne for elevernes alder meget flydende, så den samme skole kunne optage unge fra konfirmationsalderen til op i tyverne. Med tiden blev det dog almindeligt, at eleverne deltes ved en alder på omkring de 18 år. ”Højskolen” eller ”Folkehøjskolen” tog da sigte mod den ældste gruppe. N.F.S. Grundtvig, der blev den store inspirator for størstedelen af disse skoler for den mere modne ungdom, anvendte tilsyneladende stedse betegnelsen ”Høiskole” – antageligt også i polemisk øjemed. Ellers brugtes ordet nemlig til at betegne højere læreanstalter som universitetet, og Grundtvigs tanke var netop, at man til forskel fra denne

akademiske og "latinske Højskole" skulle skabe "en folkelig Højskole" – "en *Høiskole for folkelig Videnskabelighed og borgerlig Uddannelse*",¹ et folkeligt universitet.

Ordet "Folkehøjskole" synes skabt af Chr. Flor, der inspireret af Grundtvigs tanker tog initiativ til oprettelse af en sådan skole i Rødding i Sønderjylland i 1844. Fra 1866 brugtes betegnelsen "Folkehøjskole" i officielle skrivelser, cirkulærer o.l. i stedet for det hidtidige "Bondehøjskole".

Den yngre gruppe af unge mellem 14 og 18 år kunne da søge til det, der kaldtes "Fortsættelsesskoler". Betegnelsen forekommer f.eks. i titlen på en afhandling, der i 1877 blev udgivet af H. Østergaard, som var lærer ved Aalborg Tekniske Skole: *Om Fortsættelsesskolevæsenets Organisation og Resultater i forskellige Egne af Tydskland, Schweiz og Frankrig. Fra Ferierejser i 1874 og 1876*.² Det er under dette navn, at skoleformen i 1895 for første gang nævnes i finansloven: "Til Understøttelse af bestaaende Fortsættelsesskoler paa Landet, der ikke drives af offentligt ansatte Lærere, kan i Portioner af ikke over 200 Kr. uddeles 1500 Kr." Alene betegnelsen knytter skoleformen tæt til børneskolen. Fortsættelsesskolerne udvidede og uddybede børneskolens undervisning, og ofte blev de derfor også drevet i forbindelse med en børneskole, især med grundtvigske friskoler. I en oversigt over fortsættelsesskoler fra 1908 bemærker man således sammenstillingen Fri- og Fortsættelsesskole i navnene på skoler i Elbæk, Gylling, Hillerslev (Hjemly Fri- og Fortsættelsesskole), Humble, Kolt, Nørre Aaby, Sønder Næraa, Vinde Helsinge og Ubby.

Også andre betegnelser er blevet anvendt. I 1879 udvidedes højskolen i Galtrup på Mors med en afdeling for elever under 18 år, og man skelnede da mellem "Karleskolen" og "Drengeskolen". Her var fortsættelsesskolen således ikke en overbygning til børneskolen, men snarere en forberedelse til højskolen. Lignende "Drengeskoler" blev etableret i forbindelse med højskoler i Dalbynder, Hadsten og Jeberg (Salling Højskole).

I den Husflids- og Sløjdscole, der i 1886 var blevet oprettet i forbindelse med højskolen i Askov, begyndte man i 1895 at holde skole om vinteren for drenge i puberteten, og denne skole kaldtes for Skolen for Overgangsalderen. Navnet kan forekomme en smule snurrigt for en nutidig sprogopfattelse, der næsten kun kender "overgangsalder" som en betegnelse for klimakteriet hos kvinder. Tidligere er ordet imidlertid også blevet brugt om pubertetens indtræden. "Ved Overgangsalderen begynder Kønskirtlerne at træde i Virksomhed," hedder det i en sundhedslære fra 1907.³ Betegnelsen kendes ligeledes fra f.eks. Skolen for Drenge i Overgangsalderen, grundlagt 1903 i Bagterp ved Hjørring – den nuværende Halvorsminde Ungdomsskole.

Også navnet "Efterskole" har været brugt om disse skoler for den tidlige ungdomsalder. I *Ordbog over det danske Sprog* noteres en anvendelse af ordet i *Nordvestsjællands Folkeblad* 25.5.1872, hvor der skelnes mellem "Almenskolen, for Aldersafsnittet 10 à 14 Aar" og "Efterskolen for unge Menne-

sker efter det 14de Aar.” Betegnelsen vandt hævd gennem de skolehjem – ”Kongeåskolerne” – der efter tabet af Sønderjylland i Den Anden Slesvigske Krig i 1864 opstod nord for den nye grænse. I første omgang var de tænkt som børneskoler for den dansksindede befolkning syd for grænsen, men da eleverne efterhånden snarere blev unge over den skolepligtige alder, vandt betegnelsen ”Efterskole” indpas. ”Efterskolen i Hejls modtager Elever af begge Køn,” meddeles det i *Flensborg Avis* 3.1.1894. Til forskel fra de typiske fortsættelsesskoler boede eleverne på disse skolehjem, og måske har man villet fremhæve det nye i skoleformen ved den ændrede betegnelse. Eller måske har man på disse meget nationalt bevidste skoler fundet, at ”Fortsættelsesskole” havde for megen klang af det tyske ”Fortbildungsschule”.

Betegnelsen slog også an uden for grænselandet, og da man i 1908 stiftede en forening for lærere på sådanne skoler, blev den kaldt De danske Efterskole Lærereforening – i 1916 ændredes navnet til Foreningen af private Efterskoler. I fortegnelsen over skoler fra 1908 indgår ”Efterskole” i navne på skoler i Aagaard, Aale, Bramming, Bøvling, Odder (Eriksminde Fri- og Efterskole), Flemming, Glamsbjerg, Hejls, Ringe, Skibelund og Vester Vedsted.

Den officielle betegnelse i love o.l. forblev dog indtil videre ”private Fortsættelsesskoler”. Således anvendes betegnelsen i en omfattende rapport, udarbejdet i 1913 af C.F.H.A. Graae – *Beretning til Rigsdagen fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet om Fortsættelsesundervisning i Danmark og enkelte Stater i Udlandet*.⁴ Navnet ”Efterskole” blev derimod forbeholdt en kommunalt organiseret, frivillig ungdomsundervisning, som man besluttede at støtte udbygningen af i rigsdagssamlingen 1914-15. Dette offentlige undervisningstilbud blev da til forskel fra de ”private Fortsættelsesskoler” kaldt for de ”kommunale Efterskoler”.

Navneforvirringen blev ikke mindre af, at foreningen Udvalget til Fremme af den konfirmerede Ungdoms fortsatte Undervisning, der netop arbejdede for et sådant offentligt initiativ til forbedring af de unges uddannelsesmuligheder, i 1915 antog navnet Ungdomsskoleforeningen. Ordet ”Ungdomsskole” var tidligere blevet brugt både om højskoler og fortsættelsesskoler – “[...] et Par Vintre har jeg været paa Ungdomsskole,” hedder det f.eks. i Johan Skjoldborgs roman *Kragehuset* fra 1899⁵ – men i den offentlige debat og den almindelige sprogbrug blev betegnelsen nu især knyttet til den ”kommunale Efterskole”.

Forvirringen nærmede sig yderligere til den babelske fra 1920’erne, da også en række private kostskoler for unge begyndte at benævne sig som ungdomsskoler. Da der i 1921 oprettedes en sådan skole i Salling, kaldtes den således for ”Ungdomsskole”, idet det nye navn skulle tilkendegive, at man sigtede mod en mere praktisk orienteret undervisning end på de efterskoler, der havde dannet sig efter de nationalt og grundtvigsk sindede Kongeåskoler. Et par år inden skolens åbning var betegnelsen netop blevet kædet sammen med ”det praktiske” i svenskeren O.H. Waldéns *Praktiska ungdomsskolor* (1918) –

et tobindsværk, hvoraf andet bind omhandler udprægede fagskoler, mens det første beskriver "fortsættningsskolor och högre folkskolor".⁶

Betegnelsen bredte sig. Nyoprettede skoler kaldte sig for "Ungdomsskoler", og ældre efterskoler skiftede til det nye navn. I Lyngby drev den initiativrige skolemand og sløjdpædagog Folke Jacobsen fra 1924 Den praktiske Ungdomsskole "Ellekilde" – fra 1950 udvidet til en egentlig kost- og efterskole og i 1952 flyttet til Torslunde ved Taastrup, hvor den fungerede indtil 1969. "At en del kalder sig ungdomsskoler, betyder ikke en ændring af efterskoleformen, men måske nok en forskydning af forholdet mellem time-tallet i ånds-fagene og de manuelle fag," hedder det i oversigtsværket *De frie ungdoms- og efterskoler i Danmark* fra 1951.⁷ Foruden i Salling havde man i 1942 "Ungdomsskoler" i Bagterp (Halvorsminde Ungdomsskole), Brøderup, Daugaard (Vejlefjord Høj- og Ungdomsskole), Grejsdalen, Jørlunde, Nørre Ørslev, Rønde, Sorø, Særslev (Nordfyns Ungdomsskole), Stridsholt, Vebstrup (Solhverv Real- og Ungdomsskole), Vejstrup, Vesterlund, Vivild og Vojens. Flere kom til i de følgende år.

På denne måde blev betegnelsen "Ungdomsskole" nu brugt om både den offentligt organiserede ungdomsundervisning, der officielt kaldtes "den kommunale Efterskole", og om private skoler, der i lovens forstand var "Fortsættelsesskoler" i lighed med de privatskoler, der kaldte sig for "Efterskoler". Den officielle betegnelse "Fortsættelsesskoler" blev først udskiftet med *Lov nr. 191 af 11. Maj 1935 om Statstilskud til private Efterskoler* – i øvrigt det eneste af de krav, som Foreningen af private Efterskoler havde fremført, der blev imødekommet.

Forskellen mellem "Ungdomsskoler" og "Efterskoler" udlignedes dog snart, så de to ord nærmest blev synonyme. "I Dag er disse Skoler ens, for saa vidt som Skoler, der ledes af forskellige Personligheder, kan være ens," anføres det i 1949 af Anton Thyregaard, der dog selv i sin tid havde givet stødet til den nye navneskik ved oprettelsen af Salling Ungdomsskole.⁸ I 1946 blev de to skoleformer slået sammen i titlen på *Tidsskrift for de Frie Ungdoms- og Efterskoler* (1946-65), og i 1950 skiftede Foreningen af private Efterskoler navn til Foreningen af Frie Ungdoms- og Efterskoler.

Imidlertid ebbede opbakningen til ungdomsskolenavnet efterhånden ud op gennem 1960'erne. Den senest oprettede i Danmark er Hørby Ungdomsskole fra 1972. Dertil kommer syd for den dansk-tyske grænse Ladelund Ungdomsskole fra 1982, der især henter sine elever fra det danske mindretal i Slesvig. Her har man antageligt foretrukket navnet, fordi det minder om det tyske "Jugend-schule". Til gengæld har skolen for det tyske mindretal nord for grænsen – Deutsche Nachschule Tingleff – valgt direkte at oversætte det danske "efterskole". Ordet "Nachschule" findes ikke på rigstysk, hvor man må gribe til det unægtelig mere pompøse end håndterlige "Jugendheimvolkshochschule" for at finde en nogenlunde dækkende betegnelse.

Nogle ungdomsskoler har efterfølgende udskiftet deres navn med "Efterskole" – vel især for at undgå forveksling med den kommunale ungdomsundervisning. Skolen i Galtrup på Mors – landets ældste fungerende efterskole – kaldte sig en overgang Morsø Ungdomsskole, men hedder nu atter Galtrup Efterskole, mens Morsø Ungdomsskole er betegnelsen for den kommunale ungdomsundervisning. Ligeledes skiftede ungdomsskolerne i Frijensborg og Borremose navn til efterskoler i 2007 og 2008. Skolen i Skanderup har været hele raden rundt. Den blev stiftet i 1914 som efterskole, skiftede i 1939 navn til ungdomsskole og blev i 2007 til efterskole igen. Tendensen er således tydeligvis, at betegnelsen "Ungdomsskole" nu forbeholdes den kommunale ungdomsundervisning – de oprindelige "kommunale Efterskoler" – mens private kostskoler for unge under 18 år – de oprindelige "private Fortsættelsesskoler" – kaldes for "Efterskoler", selvom betegnelsen egentlig er aldeles meningsløs i en nutidig sammenhæng.

En nutidig definition

Højere bondeskole, fortsættelsesskole, skole for overgangsalderen, drenge-skole, efterskole, ungdomsskole – og efterskole igen. Skoleformens diffuse navnehistorie afspejler den elementære vanskelighed ved simpelthen at definere, hvad man egentlig skal forstå ved "en efterskole". I den nugældende *Lov om folkehøjskoler, efterskoler, husholdningsskoler og håndarbejdsskoler (frie kostskoler) af 1. august 2008*, der fastsætter kravene for at opnå statsanerkendelse og dermed retten til at modtage offentligt tilskud, hedder det i den indledende paragraf:

Loven omfatter folkehøjskoler, efterskoler, husholdningsskoler og håndarbejds-skoler (frie kostskoler), der tilbyder undervisning og samvær på kurser, hvis hovedsigte er livsoplysning, folkelig oplysning og demokratisk dannelse, og som er godkendt af undervisningsministeren til tilskud. Undervisningen skal have en bred almen karakter. Enkelte fag eller faggrupper kan have en fremtrædende plads, men aldrig på bekostning af det almene. Skolernes virksomhed skal tilrettelægges ud fra deres selvvalgte værdigrundlag. (§ 1 stk. 1)

Om efterskoler specielt hedder det videre i § 1 stk. 3: "Efterskoler tilbyder unge elever kurser efter stk. 1 med henblik på elevernes hele udvikling og modning samt deres almene opdragelse og uddannelse." Rammen for "undervisning og samvær" er – som på de øvrige frie skoler for unge – en kostskole, om end der i undtagelsestilfælde kan optages elever, der ikke bor på skolen (§ 4). Eleverne på efterskolerne "skal have afsluttet 7 års skolegang eller være fyldt 14 år", og kun i særlige tilfælde kan der optages elever over 18 år. På husholdnings- og håndarbejdsskoler skal de "have afsluttet 9 års skolegang eller være fyldt 16 år." For elever på folkehøjskoler gælder det, at de "skal

være fyldt 17½”, og på ungdomshøjskoler skal de ”være mindst 16½, men ikke 19 år” (§ 13). Skolen skal – efter en beregning foretaget efter nærmere bestemte metoder – have ”mindst 24 årselever” (§ 12).

Efterskoler med elever i den undervisningspligtige alder skal tilbyde ”en undervisning, der står mål med, hvad der almindeligvis kræves i folkeskolen” (§ 2 stk. 1), og undervisningen skal lede frem til aflæggelse af folkeskolens afgangsprøver – med mindre skolen har meddelt, at den helt afstår fra eksaminer, eller hvis det skulle være ”uforeneligt med dens værdigrundlag” f.eks. at undervise i kristendomskundskab eller at afholde afgangsprøve i historie (§ 5 stk. 1-4).

Om skolernes organisationsform fastlægges det endvidere, at skolen skal være ”uafhængig” og en ”privat selvejende institution”. Bag dens virksomhed skal stå ”en skolekreds eller et repræsentantskab”, og skolen ”skal råde over egnede og tilstrækkelige elevværelser, forstander- og lærerbolig, kostforplejnings- og opholdsarealer, undervisningslokaler og udstyr samt udgøre en geografisk og bygningsmæssig enhed.” Desuden skal den hvile på et ”rimeligt økonomisk grundlag” og ”have andre indtægter end statstilskud” (§ 6 stk. 1 og § 11).

Af lovtæksten kan man uddrage en række træk, der må indgå i en bred definition af, hvad der i dag forstås ved ”en efterskole”:

- Det er en privat ejet og drevet kostskole for elever mellem 14 og 18 år.
- Som en selvejende institution kan den ikke basere sin økonomi udelukkende på offentlige tilskud.
- Skolen har en vis folkelig opbakning, der manifesterer sig i en kreds af personer, som støtter skolen i dens arbejde.
- Skolens virksomhed sker ud fra et værdigrundlag, som opstilles af skolen og skolekredsen selv.
- Gennem samvær og almindelig undervisning søger skolen at støtte de unges udvikling og modning til ansvarlige medborgere i et demokratisk samfund.
- For så vidt eleverne er i den undervisningspligtige alder, skal skolen tilbyde en undervisning, der fagligt kan stå mål med det offentlige skolevæsens, og denne undervisning afsluttes med det offentlige skolevæsens afgangsprøve.

Den historiske identitet

I en definition som den, der gives i lovtæksten, søger man selvsagt at passe skoleformen ind i en bestemt systematik og at beskrive den i en nutidig sammenhæng ved at fremdrage dens særtræk i forhold til andre samtidige skoler. Bag en sådan systematisk definition skjuler sig imidlertid en højst usystematisk virkelighed og en tumultuarisk historie. Tanken om efterskolen er ikke

– som Pallas Athene af Zeus' pande – sprunget frem i fuldbåren skikkelse som en systematisk udtænkt ide eller et bestemt pædagogisk program. Snarere er skoleformen langsomt blevet udformet i tidens løb gennem en række improvisationer og kombinationer af nødvendighed, mulighed og tilfældighed.

Vejen frem mod efterskolen i dens nuværende udformning går ad slyngede stier, og denne labyrintiske historie fornemmes også i den citerede § 1 fra lovteksten, selvom der gøres et hæderligt forsøg på at anvende et systematisk sammenhængende og moderne sprog. Hviler der dog ikke alligevel et vist gammeldags og patineret skær over udtryk som "livsoplysning" og "det almene"? Og "folkelig oplysning"! Hvad skal man dog stille op med den slags i en tid, hvor netop oplysningen eller i hvert fald videnskabeligheden er drevet til sådanne højder, at ethvert skolebarn tror at kunne bevise, at et begreb som "folk" er en illusion og en "sproglig konstruktion"? Ærligt talt! Ja, og så just i disse år, hvor alle og enhver ellers er enige om, at samfundet er præget af en ekstrem individualisering og fragmentering og globalisering og alt det der.

Lovtekstens § 1 lader sig ligefrem læse som en art pædagogisk idehistorie. Det ældste sproglige lag i teksten er den lidt gammelmodige tale om "det almene". Udtrykket har hentet sin tone fra oplysningstidens rationalisme og "filantropiske" pædagogik, men også fra guldalderens filosofiske idealisme. Lidt beroligende mumlen fra Sibbern, Mynster og H.C. Ørsted – fra tiden før Søren Kierkegaard. Herover breder sig et sprogligt lag med vendinger som "livsoplysning" og "folkelig oplysning". Det stammer fra Grundtvig og højskolen og de folkelige bevægelser i sidste halvdel af 1800-tallet. Og øverst ligger der da et sprogligt lag, hvor der tales om "demokratisk dannelse" som i kulturradikalismen og reformpædagogikken og hos Poul Henningsen i 1930'erne og i efterkrigstiden hos Hal Koch og Villy Sørensen.

Mellem disse lag i den sproglige aflejring, som lovteksten udgør, aner man desuden visse spændinger. Forholdet mellem "det almene" og "det folkelige" er vel ikke uden problemer – endsige mellem "det almene" og "det demokratiske". Med "det demokratiske" tænkes der på det enkelte menneskes individuelle og ansvarlige valg. "Det folkelige" derimod har at gøre med fælles og givne forudsætninger som sprog og historie, der ligger forud for det individuelle valg og den personlige identitet. Og endelig betegner "det almene" noget, der ikke blot som "det folkelige" gælder for en større kreds af mennesker, men for alle og enhver. "Det almene" vedrører det universelt menneskelige, og "det folkelige" betegner det særegent kulturelle, mens "det demokratiske" snarest har klang af det individuelle og personlige.

Den kringlede historie, der ligger bag begrebet "efterskole", gør det vanskeligt at foretage en systematisk afgrænsning og opstille en definition, som dækker alt, hvad ordet har betydet i tidens løb.

I nutiden falder kostskoleformen måske i øjnene som det mest karakteristiske træk, men historisk set har efterskoler ikke altid været kostskoler. Da

man især har taget sigte på den yngre gruppe af unge, har efterskoler – til forskel fra højskoler – oprindeligt ofte været baseret på elever, der kunne blive boende hjemme. Omvendt er det heller ikke alle kostskoler, man umiddelbart vil kalde for efterskoler. Kostskolerne på Herlufsholm og i Sorø tilhører således en anden tradition knyttet til adelen og det højere borgerskab, mens efterskolerne udspringer af skoler for unge fra almuen. Imidlertid ville det selvsagt også være meningsløst fortsat at definere dem som ”almueskoler” eller på anden måde sætte dem i en snæver forbindelse med nogen særskilt samfunds- eller erhvervsgruppe – hvis man da ikke vil hævde, at de oprindelige ”almueskoler” nu er slået helt om og har udviklet sig til en skoleform for de mere velbjegete kredse.

Noget fælles pædagogisk program kan man ikke pege på. Ofte vil skolerne basere deres virke på en bestemt livsanskuelse, men disse anskuelser kan være af vidt forskellig art. Mange af skolerne er præget af de store folkelige vækkelser som grundtvigianismen og Indre Mission, mens andre knytter sig til mindre trossamfund som adventisterne, baptisterne eller pinsekirken. Nogle skoler har tydeligvis haft deres baggrund i landbokulturen, mens andre har sammenhæng med arbejderbevægelsen, ligesom der er skoler, der – som Tvinds skoler – forbinder sig med anskuelser af et mere markant ideologisk tilsnit. En del skoler har som rene pigeskoler især arbejdet for unge kvinders dygtiggørelse og selvstændiggørelse. Andre efterskoler tager sigte på elever med særlige behov som f.eks. sent udviklede unge. Nogle skoler har overvejende været religiøst bestemt, andre nationalt, folkeligt eller ideologisk, og atter andre fagligt.

Heller ikke elevernes alder kan anvendes som et afgørende definerende træk, da aldersgrænsen oprindeligt har været flydende i forhold til f.eks. folkehøjskoler. Derimod har det dog tidligere ligget fast, at man tilbød frivillig undervisning til unge, der var kommet over den undervisningspligtige alder – men efter undervisningspligtens udvidelse kan end ikke dette træk benyttes til at definere efterskolen.

Med udvidelsen af undervisningspligten blev også eksaminer en del af efterskolerne. Indtil da havde mange anset det for de ”frie” skolers særkende og adelsmærke, at de afholdt sig fra karaktergivning og eksaminer og derfor også i det hele taget havde frihed til at tilrettelægge deres undervisning efter eget skøn. Trods alt var eksaminer dog ikke noget aldeles nyt og ukendt. Også tidligere havde der været efterskoler, som benyttede sig af karakterer og afgangsprøver. Derfor kan heller ikke skellet mellem eksamensfrie skoler og skoler, der har afholdt eksamen, bruges til at definere efterskoleformen historisk, da det er et skel, som har delt efterskolerne selv.

Efter undervisningspligtens udvidelse kan efterskolerne også vanskeligt kaldes for ”frie” i betydningen ”frivillige”. Derimod kan man selvfølgelig fortsat sige, at skolerne er selvstyrende, og ligeledes, at det er et frit valg fra forældres og elevers side, at den unge opfylder sin undervisningspligt på en

privat betalings-skole og ikke i det offentlige skolevæsen. Og dog – også betegnelser som ”privat” og ”selvstyrende” må vel bruges med mange forbehold om skoler, der er underlagt offentligt tilsyn og til gengæld modtager store offentlige tilskud.

Historisk set kan efterskolen således hverken defineres fulgyldigt ved f.eks. en social tilknytning eller ved et fælles pædagogisk, religiøst eller ideologisk program, ligesom den ikke kan bestemmes alene ved kostskoleformen, ved bestemte alderskriterier eller ved sit tilbud om en frivillig skolegang, der strækker sig ud over den lovpligtige undervisning. For at opstille en systematisk definition må man bestandigt ”hugge en hæl og klippe en tå.” Men hvor systematikeren må ærgre sig over dette uregelmæssige begreb, kan man til gengæld i en historisk betragtning glæde sig over, at der trods manglen på en overordnet pædagogisk teori alligevel efterhånden har nedfældet sig en vis pædagogisk praksis, og at man ad de mangfoldige og mere eller mindre tilfældige veje, som efterskolens historie har fulgt, dog i tidens løb er nået frem til en skoleform, der har vist sig brugbar og levedygtig. Efterskolen er ikke opstået gennem en realisering af en forudfattet ide, men er derimod blevet til gennem en historisk udvikling. At efterspørge efterskolens identitet består derfor også i at undersøge og fortælle dens historie.

Litteratur om efterskolens historie

I lighed med selve begrebet om efterskolen kan også litteraturen om skoleformen og dens historie forekomme temmelig diffus. Til belysning af efterskolernes aktuelle situation er der foretaget solide statistiske undersøgelser og sociologisk betonedede analyser som f.eks. Thorstein Balle og Sophus Bang Nielsen: *Forløbsundersøgelse af unge på efterskole* (1982)⁹ og *Efterskolen – hvad fører den til? Forløbsundersøgelse om efterskoleelever 1982 til 1997* (1999).¹⁰ Ligeledes findes en del overvejelser over skoleformens pædagogik og arbejdsmuligheder, bl.a. Ulla Ambrosius Madsen: *Hverdagsliv og læring i efterskolen* (1995)¹¹ og *Efterskolens betydning – et studie af efterskolens dannelsesprojekt & tidens unge* (2003),¹² Anders Bech Thøgersen (red.): *”Efterskoler på vej” – erfaringer, praksis og perspektiver fra et udviklingsarbejde på 3 efterskoler* (1998),¹³ Heine Boe Nielsen, Henrik Ottosen og Henrik Sommer: *Fra kvalificering til dannelse – beskrivelse af en skoleudvikling* (2001),¹⁴ og Ole Pedersen (red.): *Efterskolepædagogik* (2004).¹⁵ Og endelig reflekteres der over efterskoleformens plads i fremtidigt uddannelsesmønster i f.eks. Anders Iburg Andersen og Heine Boe Nielsen: *Efterskoleveje – efterskolens placering i fremtidens uddannelsesbillede* (2003).¹⁶

Egentligt historiske studier over skoleformen er derimod spredt i et materiale, der på én gang kan synes meget omfattende og meget sparsomt. Det meget omfattende består i den mængde af årsskrifter, som skolerne traditionelt udsender – og som i deres mærkeår endog svulmer op til gedigne jubilæums-